

KARS ANLAŞMASINDAN ŞUŞA BEYANNAMESİNE

(Hukuki ve Politoloji Olaylar ve Onların Bölge İçin Önemi)*

ATILLA ÖZTÜRK

AİSEDA Birliği Kurucusu ve Yönetim Kurulu Üyesi,
Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Azerbaycan/Nahçıvan,
atillahakan593@gmail.com

Makale
Geliş Tarihi:
22/05/2024
Makale
Kabul Tarihi:
30/05/2024
Makale
Yayın Tarihi:
05/06/2024
Makale Türü:
Orijinal Araştırma
Makalesi

Özet

“Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması” gibit tabir edilen Kars anlaşması mevzusunda giriş, birinci, ikinci, üçüncü ve sonuç hisseden oluşan makalede Kars anlaşmasına getiren süreç ve olaylar, kars anlaşmasının imzalanması zamanı yaşanan olaylar, anlaşmanın bölgeye etkileri, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermeni basınında anlaşmanın yankıları, anlaşmadan sonraki devirde hukuki ve siyasi olaylar, anlaşma sonrası bölgenin istikrar ve huzura kavuşması için önem arz eden gelişmeler ele alınmıştır. Aynı zamanda 10 Kasım Azerbaycan Ermenistan ve Rusya Federasyonu arasında imzalanmış üç taraflı Beyanname, 15 Haziran Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyetleri arasında imzalanmış Şuşa Beyannamesi, Türkiye ve Azerbaycanın ekonomi, ticari, savunma ve savunma sanayisi alanında işbirliği meseleleri, Pakistan, Afganistan, İran ve diğer devletlerle oluşturulmuş ve oluşturulması gereken platformlar kapsamlı şekilde araştırılmıştır. Bölgedeki gelişmelerin başlangıç tarihinin büyük bir kısmının tarihi Kars anlaşmasının etkilerinden doğduğu, Kars anlaşmasının imzalanması sayesinde Türkiye devletinin bölgede büyük güç olması, Azerbaycanda ve Güney Kafkasyada Türkiyenin mevcut olmasının sözde değil, fiili olarak sahada olması konuları kapsamlı olarak yerli ve yabancı kaynaklarca araştırılmış Kars anlaşmasının doğurduğu hukuksal ve siyasi oluşumlarla ilgili kapsamlı araştırma ve yorumlar yapılmıştır. Kars anlaşması ve Şuşa Beyannamesinin ortak husuları ve bahs edilen anlaşmaların bölgeye etkileri ve bölge dışı ülkelere etkileriyle ilgili tezislere yer verilmiştir. Kars anlaşmasının tarihi özelliklerinden öte onun hukuksal ve siyasi önemi ve 100 yıl boyunca neden olduğu gelişmeler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler:Kars, Şuşa, Bildirge, Anlaşma

FROM THE KARS TREATY TO THE SHUSHA DECLARATION

Abstract

In the article, which consists of an introduction, first, second, third and conclusion about the Kars agreement, which is called "Treaty of Friendship between Turkey and Armenia, Azerbaijan and Georgia", the processes and events that led to the Kars agreement, the events that took place during the signing of the Kars agreement, the effects of the agreement on the region, Azerbaijan, The repercussions of the agreement in the Georgian and Armenian press, legal and political events in the period after the agreement, and developments that are important for the stability and peace of the region after the agreement were discussed. At the same time, the trilateral Declaration signed between the Federation of Azerbaijan, Armenia and Russia on 10 November, the Shusha Declaration signed between the Republics of Azerbaijan and Turkey on 15 June, the issues of cooperation between Turkey and Azerbaijan in the field of economy, trade, defense and defense industry, the issues of cooperation with Pakistan, Afghanistan, Iran and other states. and the platforms that need to be created have been extensively researched. The legal issues arising from the Kars agreement have been extensively researched by domestic and foreign sources, such as the fact that a large part of the beginning of the developments in the region stemmed from the effects of the historical Kars agreement, that the Turkish state became a great power in the region thanks to the signing of the Kars agreement, and that Turkey's presence in Azerbaijan and the South Caucasus was not in words but in fact. Extensive research and comments have been made on political institutions. Theses are included regarding the common points of the Kars Agreement and the Shusha Declaration and the effects of the mentioned agreements on the region and their effects on non-regional countries. Beyond the historical features of the Kars Agreement, its legal and political importance and the developments it caused over 100 years are discussed.

Keywords: Kars, Shusha, Declaration, Agreement

Atıf / Citation

Öztürk, A. (2024). Kars Anlaşmasından Şuşa Beyannamesine, *Anadolu Türk Eğitim Dergisi*, 6(1), 57-67.

Öztürk, A. (2024). From the Kars Treaty to the Shusha Declaration, *Anatolian Turkish Journal of Education*, 6(1), 57-67.

* Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

KARS ANLAŞMASINDAN ŞUŞA BEYANNAMESİNE

(Hukuki ve Politoloji Olaylar ve Onların Bölge İçin Önemi)*

ATILLA ÖZTÜRK

AİSEDA İctimai Birliyinin Təsisçisi və İdarə Heyətinin Üzvü,
Naxçıvan Dövlət Universiteti, Azərbaycan/Naxçıvan,
atillahakan593@gmail.com

Makale
Geliş Tarihi:
22/05/2024
Makale
Kabul Tarihi:
30/05/2024
Makale
Yayın Tarihi:
05/06/2024
Makale Türü:
Orijinal Araştırma
Makalesi

XÜLASƏ

Türkiyə ilə Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstan arasında Dostluq müqaviləsikimi tanınan Qars müqaviləsi mövzusunda giriş, birinci, ikinci, üçüncü və nəticə hissədən ibarət olan məqalədə Qars müqaviləsinə gətirən zaman dilimi və hadisələr, Qars müqaviləsinin imzalanması zamanı yaşanan hadisələr, müqavilənin regiona təsirləri, Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan mətbuatında müqavilənin əks-sədaları, müqavilədən sonrakı dövüdə hüquqi və siyasi hadisələr, müqavilə sonrası regionun inkişafı və sülhün bərqərar edilməsi üçün əhəmiyyət kəsb edən hadisələr nəzərdən keçirilmişdir. Eyni zamanda 10 noyabr Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya Federasiyası arasında imzalanmış üç tərəfli Bəyanat, 15 iyun Azərbaycan və Türkiyə Respublikaları arasında imzalanmış Şuşa Bəyannaməsi, Türkiyə və Azərbaycanın iqtisadiyyat, ticarət, müdafiyyə və müdafiyyə sənayesi sahəsində ortaq anlaşmalar, Pakistan, Əfqanıstan, İran və digər dövlətlərlə qurulmuş və qurulması nəzərdə tutulan platformlarətraflı şəkildə araşdırılmışdır. Regiondakı hadisələrin başlanğıc tarixinin böyük bir hissəsinin tarixi Qars müqaviləsinin təsirlərindən doğulduğu, Qars müqaviləsinin imzalanması nəticəsində Türkiyə dövlətinin regionda böyük güc olması, Azərbaycanda və Güney Qafqazda Türkiyənin mövcud olmasının sözdə deyil əməldə olması məsələləri əhatəli olaraq yerli və xarici mənbələrdən rəşdirilmiş, Qars müqaviləsinin doğurduğu hüquqi və siyasi hadisələrə bağlı əhatəli araşdırma aparılmışdır. Qars müqaviləsinə Şuşa Bəyannaməsinin ortaq xüsusiyyətləri və bəhs edilən müqavilənin regiona təsirləri və regiondan kənar ölkələrə təsirləri ilə bağlı tezislərə yer verilmişdir. Qars müqaviləsinin tarixi xüsusiyyətlərindən əlavə onun hüquqi və siyasi əhəmiyyəti və 100 il boyunca səbəb olduğu hadisələr ələ alınmışdır.

Açar sözlər: Qars, Şuşa, Beyanname, Anlaşma

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В статье, которая состоит из введения, первого, второго, третьего и заключения о Карском соглашении, которое называется «Договор о дружбе между Турцией и Арменией, Азербайджаном и Грузией», описаны процессы и события, которые привели к Карскому соглашению, события, произошедшие во время подписания Карского соглашения, влияние соглашения на регион, Азербайджан, последствия соглашения в грузинской и армянской прессе, правовые и политические события в период после соглашения, а также события, которые важны для стабильности и мира в регионе после обсуждения соглашения. В то же время трехсторонняя декларация, подписанная между Федерацией Азербайджана, Армении и России 10 ноября, Шушинская декларация, подписанная между Азербайджанской и Турецкой республиками 15 июня, вопросы сотрудничества между Турцией и Азербайджаном в области экономики, торговля, оборона и оборонная промышленность, вопросы сотрудничества с Пакистаном, Афганистаном, Ираном и другими государствами. и платформы, которые необходимо создать, были тщательно исследованы. Правовые вопросы, возникающие в связи с Карским соглашением, были тщательно исследованы отечественными и зарубежными источниками, например, тот факт, что значительная часть начала событий в регионе возникла из-за последствий исторического Карского соглашения, согласно которому турецкое государство стало великая держава в регионе благодаря подписанию Карского соглашения, и что присутствие Турции в Азербайджане и на Южном Кавказе было не на словах, а на деле. По политическим институтам были сделаны обширные исследования и комментарии. Они включены в отношении общих моментов Карского соглашения и Шушинской декларации, а также последствий упомянутых соглашений для региона и их воздействия на страны, не входящие в регион. Помимо исторических особенностей Карского соглашения, его юридическое и политическое значение, а также вызванные им события обсуждаются на протяжении более 100 лет.

Ключевые слова: Карс, Шуша, Декларация, Соглашение

Giriş

Hukuki ismi “Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması” olan ve halen kısaca, imzalandığı kente atfen, “Kars Antlaşması” olarak bilinen 13 Ekim 1921 tarihli Antlaşma yirmi madde ve üç ekten oluşmaktadır. Bunlar arasında bölge ve Azerbaycan için siyasi yönden özel önem arz eden başlıca hususlar kanımızca şunlardır: (Soysal, 1983; s. 41-47)

1. Taraflarca tanınmayan antlaşmaların geçersiz sayılması
2. Türkiye için kapitülasyon usulünün geçersiz olduğunun belirtilmesi
3. Nahcivan’ın Azerbaycan’ın himayesinde bir özerk bölge olması
4. Boğazların tüm ulusların ticaretine açılması

Tarafların tanımadığı (veya reddettiği) antlaşmaların geçersiz sayılması konusunda 21-ci asrın hukuk literetüründe de hukuksal yönden bir sorun bulunmamaktadır. Ancak, gerek Ermenistan kamuoyunda gerekse de Ermenistan Diasporasında zaman zaman Sevr Antlaşmasının geçerli olduğuna ilişkin iddiaların, Ermenistan-Türkiye sınırlarını da saptayan 4. madde ve Ek.1’in yanında ve Kars Antlaşmasının 1. ve özellikle 2. maddesi karşısında, hukuken bir değeri bulunmamaktadır.

Kars Antlaşmasını dolaylı olarak sorgulayan belgelerin başında, Ermenistan’ın bağımsızlığını ilân etmesinden yaklaşık bir yıl önce, 23 Ağustos 1990 tarihinde, kabul ettiği Bağımsızlık Bildirgesi gelmektedir. Bu Bildirgenin 11. maddesinin şöyledir. “Ermenistan Cumhuriyeti 1915 yılında Osmanlı Türkiye’sinde ve Batı Ermenistan’da vuku bulmuş olan Ermeni soykırımının uluslararası tanınması görevini destekler”. Ermenistan hariç, diğer ülkelerin coğrafya kitaplarında ve atlaslarda bulunmayan “Batı Ermenistan” deyimi Ermeni milliyetçileri için Doğu Anadolu’yu ifade etmektedir.

1995 yılında kabul edilen Ermenistan Anayasasının giriş bölümünde Bağımsızlık Bildirgesi’nde yer alan Ermenistan Devleti temel ilkelerinin ve milli emellerin Ermenistan Halkı tarafından esas olarak kabul edildiği kayıtlıdır. Böylece Bağımsızlık Bildirgesi’nde yer alan hususlar anayasal bir nitelik kazanmış, Doğu Anadolu Batı Ermenistan olduğu, dolaylı olarak, Ermenistan Anayasasında da teyit edilmiş ve böylelikle iki ülke arasındaki sınır ve dolayısıyla Kars Antlaşmasının en azından 4. maddesi geçersiz kılınmaya çalışılmıştır. Ancak bu husus açık seçik hiçbir Ermenistan devlet yetkilisi tarafından dile getirilmemiştir.

Ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı Birleşmiş Milletler’in en önemli ilkelerinden biridir. Ayrıca, esas itibarıyla toprak talepleri nedeniyle, iki dünya savaşı yapılmış olan zamanımızda bir ülkeden toprak istemek genelde kabul görmemekte ve talep eden ülkeler, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere, uluslararası kuruluşlarda güç duruma düşmekte ve çok kere itibarları zedelenmektedir. Ayrıca toprak talebinde bulunulan ülkenin bunu “casus belli” (savaş nedeni) olarak kabul etmesi olanağı da mevcuttur. O nedendir ki Ermenistan Hükümetleri, Karabağ’ı ele geçirmiş olmalarına rağmen, bu bölgenin Ermenistan’a ilhak edilmesini değil bağımsız bir devlet oluşturmasını savunmuş ve savunmaktadırlar. Yine, “Büyük Ermenistan” düşü halde canlı olmasına rağmen, Ermenistan Hükümet yetkilileri, Karabağ hariç, diğer toprak taleplerini kendiliklerinden dile getirmemekte ve fakat bazı siyasi partilerin ve basın bu yöndeki taleplerine de karşı çıkmamaktadırlar. Diğer yandan Ermenistan hükümet yetkililerinin toprak talepleri hakkındaki sorulara cevap verme zorunda kaldıkları hallerde bocaladıkları da görülmektedir. Biz bu konuda Ermenistan devlet başkanlarının sözlerinden bazı örnekler vereceğiz.

Ermenistan’ın birinci başkanı Levon Ter-Petrosyan (1991–1998), yukarıda değindiğimiz Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi altında imzası olmasına karşın, sonraları Türkiye’den toprak talepleri konusuna değinmemeye özen göstermiştir. Bunun iki nedeni olduğu düşünülmektedir: Karabağ savaşı sırasında Türkiye’nin Azerbaycan’a daha fazla yardım yapmasını önlemek, savaştan sonra ise Azerbaycan’la barış yapılması politikasını izlediğinden Türkiye’nin de bu politikayı desteklemesini sağlamak.

Ermenistan’ın ikinci Başkanı Robert Koçaryan (1998–2008) ise, işbirliği halinde bulunduğu ve Hükümete ortak yaptığı Taşnak Partisinin etkisi altında, soykırım iddialarının uluslararası tanınması konusunu Hükümet programına koymuş ancak Türkiye’den toprak talebi konusunda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bir Türk gazetecisinin ısrarlı soruları karşısında ise Türkiye soykırımını tanıdığı ve af dilediği takdirde bundan, Ermenistan için, Türkiye’den tazminat ve toprak talep etmek hakkı

çıkmayacağını söylemiştir. Taşnaklar Devlet Başkanın bu sözlerine derhal itiraz etmişlerdir. Bu parti yetkililerinden Mario Nalbantyan Ermeni davasında (soykırım iddialarında) gelişme kaydedildiğinde Türk-Ermeni sınırının revizyonu sorunun ortaya atılması gerektiğini bildirmiştir. Başbakan Erdoğan'ın 2005 yılı başında Rusya'yı ziyareti sırasında yaptığı bir konuşmada Ermenistan'ın Kars Antlaşmasını tanımama konusundaki yaklaşımını eleştirmesi üzerine zamanının Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan bir Türk gazetesine verdiği bir mülakatta Başbakan'ın sözlerine cevap teşkil edercesine hiçbir Ermeni liderinin Kars Antlaşmasını tanınmadığını şeklinde bir açıklama yapmadığını, Sovyetler Birliğini oluşturan ülkeler için, bu Birliğin imzaladıkları anlaşmaların yürürlükte olduğunu söylemiştir. Böylelikle Kars Antlaşmasının geçerliği konusu açıklık kazanmış ancak Ermenistan Dışişleri Bakanı Ermenistan Bağımsızlık bildirgesindeki "Batı Ermenistan" deyimine ve Ermenistan arması üzerinde yer alan Ağrı Dağı konularına değinmekten kaçınması kuşkuyla sürmesine neden olmuştur. Oskanyan bir başka konuşmasında ise Kars Antlaşmasının 17. maddesinin iki tarafın kişi ve mallarının serbestçe sınırdan geçişini öngördüğüne temasla Türkiye'nin sınırı kapamakla Kars Antlaşmasına aykırı hareket ettiğini ileri sürmüştür. Bir diğer mülakatında da Sovyetler Birliği döneminde taraf olunan bütün uluslararası antlaşmaların mirasçısı olduklarını ifade etmiştir. Başkan Koçaryan 2005 yılı Nisan ayında yaptığı bir konuşmada hiçbir Ermenistan devlet kuruluşunun Türkiye'den toprak talebinde bulunmadığını tekrarlamış, Ermenistan dış politikasının soykırımın tanınmasını içerdiğini ve bu tanınmanın yasal sonuçlarıyla gelecekteki Ermenistan başkanlarının ve politikacıların ilgileneceğini ifade etmiştir. Bu sözleri, Ermenistan'ın şu anda Türkiye'den toprak talebinde bulunmadığını veya bulunmadığı, ancak Türkiye soykırımı tanıdığı takdirde bunun yasal sonuçlarıyla, diğer bir deyimle Türkiye'nin tazminat ödemesi ve Ermenistan'a toprak vermesi konularıyla, gelecekteki Ermenistan başkan ve politikacılarının ilgileneceği şeklinde yorumlamak mümkündür.

Kars Antlaşmasından Sonraki Dönemde Hukuksal ve Siyasi Oluşumlar

1922-ciyılTranskafkasiya Sovyetler Kongresinde Nahçıvanın özerk cumhuriyet gibi Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlanması karara alındı. Kararın ardından Rusya Federasyonunun Ermenistan Soyet Cumhuriyetinin baskılarıyla kurduğu bağımsız Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti fiili olarak ortadan kalkmış oldu. Buna rağmen 1922-1923-cü yıllarda Nahçıvanda özerk cumhuriyet değil, Nahçıvan Diyar Kurulu varlığını sürdürdü.

Nihayet, Azerbaycan Merkez Yürütme Kurulu 5 Aralık 1923-cü yılda aldığı kararla Nahçıvan Diyar Kurulu Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine çevrildi. Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesinin 9 şubat 1924-cü yıl kararnamesi ile Nahçıvanın Azerbaycanın protektorluğunda Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünde fiili ve hukuki varlığı resmileşti. Tüm Nahçıvan Sovyetler Kurultayının 18 nisan 1926-cı yıl çağırılmış toplantısında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin birinci Anayasasının özel bir maddesi ile Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin protektorluğunda kalmakla onun bir parçası olması hukuksal yönden de onaylandı. Böylece uzun süren mücadile ve azimin sonunda Azerbaycan Cumhuriyetinin sınırları dahilinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin yaratılışı sona yetti.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycanın sınırları dahilinde coğrafi prensipler esasında yaratılmış özerk kurumdur. Nahçıvanın Özerklik fikri Rusya Sovyet Sosyalist Federasyonu tarafından Zengezurun Ermenistana verilmesinin ve bu toprakların Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetinin arazisinden ayrı salınmasından doğan zaruretden kaynaklanıyordu. Aynı zamanda Nahçıvana özerk statü verilerken onun sınırlarının coğrafi olarak Türkiye, İran ve Ermenistan'la komşu olması meselesi de dikkate alınmıştı. Uluslararası önem arz eden1921-ci yıl Moskova ve Kars anlaşmaları ile Nahçıvanın siyasi kurum gibi statüsü de teyyid edilmiş oldu.

Nahçıvanın özerk statüsünün başlangıcı, Türk-Aras Cumhuriyetine yönetmelik yapmış Emir bey Nerimanbeyov Nahçıvanın müdafasını yatamış, böylece ermeni çetelerinin Nahçıvana sokulmasının karşısı alınmış oldu.

Nahçıvanın Azerbaycan Cumhuriyetinin bir parçası olarak kalmasında Behbud ağa Şahtatınskinin tebliği ile geçirilmiş1921-ci yıl halk oylamasının önemi büyük olmuşdu. Nahçıvanın Ermenistan Cumhuriyetine bağlı olmsını savunan Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetinde makam tutmuş Anastas Mikoyan ve Levon Mirzoyan gibi daşnak-bolşevikler Rusya Federasyonunun desteyini alarak Nahçıvanın Ermenistana bağlanması için "Nahçıvansız Ermenistan var ola bilmez" tezisini

savunuyorlardı.1921 yılın ilk ayı Nahçıvanda geçirilen halk oylaması zaman ahalinin yüzde doksanı Azerbeycana bağlı kalmayı tercih etdi.Behbud ağa Şahtahtinski 1920-1921-cı yıllarda Sovyetler Birliği Halk Komiserler Sovyetinin başkanı Vladimir Lenine gönderdiği mektuplar da Kreml yönetiminin çekingen adımlar atmasına neden oldu.

Nihayet, Behbut ağa Şahtahtinskinin yakinen iştirak ettiği 16 mart 1921-ci yılda Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanmış Moskova anlaşmasında Nahçıvanın Azerbeycana bağlı özerk bölge gibi kalması ve 13 ekim 1921-ci yıl Rusya Federasyonunun katılımı ile Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan, gürcistan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleri arasında bağlanmış Kars anlaşması Nahçıvanın Azerbeycana bağlı özerk cumhuriyet olarak kalması meselesini nihayi sonluğuna yetiştirdi.

Zaman-zaman Ermeni çetelerinin Nahçıvana ve Azerbaycanın diğer bölgelerine karşı saldırı ve toprak iddaları devam etse de 1990-cı yıllarda bu iddalar pik noktaya ulaştı. 1990-cı yılın ilk günlerinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Sovyetler birliğinden ayrılması için Nahçıvan Ali Sovyeti Karar kabuletti. 17 kasım 1990-cı yılda Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin isminden “Sovyet Sosyalist” sözleri çıkarıldı. Aynı zamanda Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin bayrağı da Nahçıvanın Ali Sovyetinde ilk kez alması gereken yerini aldı.

1992-ci yılda marhum Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Türkiye Cumhuriyetine seferi zamanı Kars anlaşmasını gündeme getirmesi ve Kars anlaşması ile ilgili protokollerin imzalanması fevkaledede önem arz ediyordu (Hacıyev, 2021).

Kars antlaşmasının en önemli mddelerinden birisi Nahçıvana herangi üçüncü devletin müdahilesini istisna eden hususdur. Maddenin gereğince Nahçıvana herangi üçüncü devletin müdahilesi durumunda Türkiye Cumhuriyeti devleti anında müdahile etmek hukukunu kendinde saklıyor olması Nahçıvanın ve genel olarak Azerbaycanın tüm zamanlar da bağımsızlığı ve egemenliği için Türkiye devleti Kars anlaşması ile güvünlü qaröntör rolü oynadı.

Kars anlaşması bir tek Azerbaycan için değil aynı zamanda geney Kafkasiyanın diğer devleti Gürcistan içinde hayati önem arz ediyordu.Bu yüzden de Kars anlaşması ile ilgili olarak Gürcistan basınında tartışmalar hiç dinmedi. Nitekim Kars Antlaşması kendi güncelliğini XX. asrın 90. yıllarında yine kazandı. Bildiğimiz kadarıyla 30 Temmuz 1992 yılında Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyetleri arasında “Dostluk, İşbirlik ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşmanın çok önemli olduğunu belirterek her iki ülke arasında iktisadi, ticari, enerji, kültür, siyasi işbirliklerine temel atılmış ve o dönemin Gürcistan’ının çelişkili ve karmaşık siyasi ortamı tarafından tamamen olumlu şekilde değerlendirilmiştir bazen ise olumsuz tepkiler almıştır.

Uluslararası hukukun uzmanı olan Mikheil Saakaşvili’ye göre Gürcistan tarafından belli başlı uzlaşmalar yapılabilirdi, çünkü konu “yeni kazanılan dost” bir ülke ile alakalı idi. Fakat o an “çok ciddi olan” konular ele alınıyordu. Yazara göre bu konulardan birisi Kars Antlaşması’nın 1992 yılında imzalanan anlaşmaya bağlanmaktı. Mikheil Saakaşvili’ye göre bu iki antlaşmayı birbirine bağlayan husus yalnız sınırlar konusu değildi. Bunlardan en önemlisi Kars Antlaşması’nın hukuki gücü ve kanunen yürürlükte olup olmadığı konusu idi. Aynı yazara göre “Kars Antlaşması’nın Gürcistan’ın işgalından sonra imzalandığı bu antlaşmanın reddedilmesi için ciddi bir delil olabilirdi”. Fiilen bu antlaşma Türk-Rus antlaşması olup Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri’nin işgalcı rejimlerini ancak şeklen dahil etmişlerdi.

Örneğin tarihçi Vakhtang Guruli’ye göre “Kars Antlaşması 16 Mart Moskova Antlaşması’nın birinci, ikinci ve diğer maddelerini tekrarlamaktadır (Guruli, 2011, s 113)

Kars Konferansı Gürcü muhalefetin hayalini kırdı, ama antlaşmanın onaylamasına karşı mücadeleler dahada sertleşti.

14 Ekim 1921 “Tribün” gazetesi:

Burada S.Khundadze’nin “Kars Konferansı’ndan dolayı” başlıklı makalesi ilgimizi çekmektedir: “Kars Konferansında Moskova Antlaşması yeniden gözden geçirilecek ve Artvin-Ardahan sahibine iade edilecektir. Kars Konferansı yerel güçlerin maneviyatları ile menfaatlerini göz önünde bulundurarak tarihten kalan yanlışlıkları meydandan kaldıracak ve Güney Kafkasya halkları ile Osmanlı Devleti arasında barışçı ilişkilerin kurulmasına imkan sağlayacaktır”.

23 Ekim “Tribün” gazetesi:

S. Khundadze “Kars konferansı“ başlıklı makalesinde alınan kararları tamamen eleştirmiştir: “Sovyet Rusya tarafından Gürcistan bağımsız bir ülke olarak tanınmıştır. Dış güc, ister Rusya olsun, Osmanlıya toprağımızın verme için haksızdır. Biz Kars Konferansı’ndan bu antlaşmanın (Moskova Antlaşması) yeniden gözden geçirilmesini, değiştirilmesini ve Osmanlı Devleti ile adilane ilişkileri kurabileceğimizi bekliyorduk”.

Kars Antlaşması Bolşevik işgalinden dolayı yurtdışına kaçan Gürcü siyasetçiler arasında büyük bir ilgi uyandırdı. Kendileri antlaşma hakkında değişik fikirleri ileri sürmeye başladılar. Zurab Avalişvili: “Doğrusunu söylemek gerekirse, Kars Antlaşması gereğince Türkiye ile tespit edilen sınırlar 1918 yılında Ramişvili, Gvazava, Rtskhiladze ve Odişelidze tarafından imza ettikleri sınırlardan daha da uygundur” gibi ifadelerde bulundu. Zurab Avalişvili bunları anlatırken anlatırken Osmanlı Devleti ile Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti arasında 4 Haziran 1918 yılında Batum’da imzalanan “Barış ve Dostluk Antlaşmasından” bahsediyordu. Batum Antlaşmasını imzalayanlardan birisi Giorgi Gvazava idi. Dolayısıyla G. Gvazava anılan suçlandırmaları cevaplandırmaya karar verdi ve “4 Haziran 1918 yılında Osmanlı Devleti ile imzaladığımız antlaşma zaman kazanmak amacıyla yapıldı. Bu antlaşma onaylanmadı ve Osmanlı Devleti İslam Gürcistan bölgelerinden geri çekildi. Böylelikle Batum Antlaşması yalnız tarihte kaldı. O bize zarar vermiş değil de tam tersi fayda getirmiş oldu. 1918 yılında Batum’da karşımızda galip gelen Osmanlı Devleti duruyordu, 1921’de ise Karsta zayıflamış ve yenilmiş durumdaydı” gibi kelimeleri kullandı. Anı Gvazava’ya göre iktidarı zorla ele geçiren ve kanun dışı olan Sovyet Hükümeti Gürcistan adına görüşmeleri yapmak için haksızdı ve kendileri böylelikle Gürcistan Toprağını ikiye bölmüş oldular. G. Gvazava’dan farklı olarak Z. Avalişvili “Kars Antlaşması Gürcistan Topraklarını kesmiş ve hediye etmiş değil de tam tersi sınırları Gürcistan lehine çizmiştir “ diye ifadeleri ileri sürmüştür. Kendisi şu ifadelerini 4 Aralık 1937 yılında Paris’te yapılan Gürcü siyasi sığınıklarının toplantısında dile getirmiştir. G. Gvazava ise ona yazılı cevap verdi(Saralidze, 2010, s 128).

Kars Antlaşmasını imzalayan Şalva Eliava 14 Nisan 1922 yılında opera binasında yapılan Sovyet Merkezi Yürütüm Komitesi’nin olağanüstü toplantısında yaptığı açıklamasında Kars Antlaşmasını Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında bir dayanışma temeli olarak değerlendirdi. Kendisine göre “Gürcistan’ın Sovyet Merkezi Yürütüm Komitesi bu konuda tamamen hemfikir olacak ve Türkiye ile birlikte emperyalizme karşı savaşımı devam edecektir (Saralidze, 2010, s 129).

Kars Antlaşması’nda çeviriye bağlı dikkatimizi çeken bir husus daha var. Fransızca ve Türkçe olan metinlerde Türkiye kelimesi kullanılmaktadır. Gürcüce’de ise Osmanlı kelimesi. Tabi ki, bu bir hatadır, çünkü Gürcistan Kars antlaşmasını Osmanlı ile değil de Türkiye ile imzalamıştır.

Kars Antlaşması sovyetleştirilmiş Gürcistan Hükümeti tarafından imzalanmıştır. Gürcistan’ın şuanki hükümeti kendisini Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti’nin halefi olarak kabul etmektedir. Uluslararası hukuka göre ise sömürgecilikten kurtulan ve bağımsızlığını kazanan her ülkenin kendi milli menfaatlarına uygun olan bütün siyasal ve ekonomik antlaşmaları tanıma hakkı var (Svanidze, 2000, s.243).

Azerbeycan ve Ermenistan arasında 30 yıla yakın devam eden Karabağ sorununu bitiren 44 günlük savaş ve Şuşa beyannamesi.

Azerbeycan ve Ermenistan arasında 30 yıla yakın devam eden Karabağ sorununu bitiren 44 günlük savaş sonrası 10 Kasım 2020-ci yıl tarihte Azerbeycan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında imzalanan üç taraflı beyanatta de-facto savaşa son verildi. Beyannamenin dikkat çeken hususlarından birisi Kars antlaşmasından 99 yıl sonra Gürcistan istisna olmakla aynı varis devletlerce imzalanmış oldu. Fiili olarak savaşı bitiren 10 Kasım Beyannamenin bölgede iletişim ve ulaşım araçlarının açılmasını de-yure tespit etmiş oldu. Üçlü bildirin dokuzuncu maddesine göre taraflar arasında iletişim ve ulaşım hatlarının açılması şöyle anlatılıyor:

“Bölgede tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları açılacak. Ermenistan Cumhuriyeti, vatandaşların, araçların ve malların her iki yönde engelsiz hareketini organize etmek için Azerbeycan Cumhuriyeti’nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında ulaşım bağlantıları/kanalları sağlayacaktır. Ulaşım kanalları üzerindeki kontrol, Rusya Federal güvenlik servisinin Sınır Servisi organları tarafından

gerçekleştirilecektir. Tarafların mutabakatı ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ni Azerbaycan’ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım hattının inşası sağlanacaktır.”

Bunun için taraflar arasında ayrıca 10 Ocak tarihinde bir bildiri daha imzalandı ve Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya başbakan yardımcıları düzeyinde bir komisyon kuruldu. Komisyon ilk toplantısını 1 Mart tarihinde yaptı ve edinilen son bilgilere göre toplamda 8 toplantı gerçekleştirdi. Komünikasyon ağlarının açılması bölgenin gelişimi için hayati önem arz ediyor.

Burada üç yönde ulaşım hatlarının açılması konuşuluyor. Birincisi Azerbaycan anakarası ile Nahçıvan Özerk Bölgesi arasındaki demir ve kara yollarının açılması; ikincisi Ermenistan ile Rusya arasındaki demiryolunun Azerbaycan üzerinden açılması; üçüncüsü ise Türkiye, İran ve Gürcistan’ın da katılacağı bölgesel bir ulaşım ağının oluşturulması.

Diğer önemli bir husus Kars anlaşması ile Nahçıvanın qaröntörü olan Türkiye devleti bahs edilen Beyanname ile Azerbeycenda varlığını bu kez Kars anlaşmasından farklı olarak fiili olarak sürdürme hakkı kazandı. Beyannamenin 5-ci maddesi konuyu şöyle anlatıyor: “ Anlaşmanın taraflarca uygulanması üzerindeki kontrolün etkinliğini artırmak için, ateşkesi kontrolü etmek üzere bir barış gücü merkezi oluşturulacak”.

Kars anlaşması ile vuku bulan Azerbeycan Türkiye işbirliğinin hukuki temelleri ister Karabağ savaşına kadar süren dönemde, isterse de 10 kasım üç taraflı Beyanname ile Azerbeycan ve Türkiye devletlerinin tek sözde değil, aynı zamanda özde de kardeşliğinin en güzel örneğidir. Türkiyenin ve Azerbeycanın tüm alanlarda iş birliği 10 kasım Beyannamesi ile sınırlı kalmayarak sonraki zamanlar içinde yeni oluşumlar vaad ediyor.

Nihayet 15 haziran 2021-ci yılda hukuki ismi “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbeycan Cumhuriyeti arasında müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi” Azerbeycan Cumhurbaşkanı sayın İlham Aliyev ve Türkiye Cumhurbaşkanı sayın Recep Tayyip Erdoğan arsında imzalanarak yürürlüğe girdi.

Devletlerarası ilişkilerde müttefiklik ilişkileri hakkında beyannamelerin imzalanması önemli, fakat söz konusu beyannamenin iki kardeş devlet arasında imzalanmış olması metni iki ülkenin kamuoyu açısından daha da mühim kılıyor. Bu anlamda müttefiklik sadece devletler arasında değil, halklar arasında da tesis edilebilir. Nitekim iki devletin halklarının da büyük bir çoğunlukla bu müttefiklik ilişkisini kabul ettiği ve saygı duyduğu, hatta bunu talep ettiği ve onayladığı, bu sayede ittifak ilişkisinin kalıcı olduğu görülüyor.

Beyannamenin Kars Anlaşması’nın 100. yıldönümünde imzalanması ve Kars Anlaşması’na atıf yapılması da oldukça önemli. Şuşa Beyannamesi 1921 yılında imzalanan ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin temel anlaşmalarından biri olan Kars Anlaşması ile kıyaslanabilir.

Beyannameyi önemli kılan başka bir husus ise, Azerbaycan’ın yanı sıra Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ve Türk dünyası için de önemli olan Şuşa kentinde imzalanmış olması. Şuşa stratejik açıdan kritik önem taşıyor ve burayı kontrol eden Karabağ’ı kontrol etme gücünü elde ediyor. Beyannamenin dibacesinde iki lider arasındaki görüşmenin “Azerbaycan’ın ve bir bütün olarak Türk dünyasının eski kültür beşiği Şuşa kentinde yapılmasının tarihi önemi”ne vurgu yapılması ve Türkiye’nin Şuşa’da konsolosluk açma kararını duyurması, bu bölgenin Ankara nezdinde taşıdığı önemi de açıkça ortaya koyuyor.

“Taraflardan herhangi birinin kanaatine göre onun bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne, uluslararası düzeyde tanınmış sınırlarının dokunulmazlığına veya güvenliğine karşı üçüncü bir devlet veya devletler tarafından tehdit ve saldırı gerçekleştirildiğinde taraflar ortak istişareler yapacak ve bu tehdit veya saldırının önlenmesi amacıyla BM Şartı’nın amaç ve ilkelerine uygun girişimlerde bulunacak, birbirine BM Şartı’na uygun şekilde gerekli yardımı yapacaklardır. Bu yardımın kapsam ve biçimi ivedi yapılan görüşmeler yoluyla belirlenerek ortak tedbirler alınması için savunma ihtiyaçlarının karşılanmasına karar verilecek ve Silahlı Kuvvetlerin güç ve yönetim birimlerinin koordineli faaliyeti sağlanacaktır.”

Ulusal çıkarlarını ilgilendiren bölgesel ve küresel konuları görüşmek üzere taraflar, güvenlik konseyleri düzeyinde ortak toplantılar yapılmasını kararlaştırdılar; ki bu adım ilişkilerin bir üst düzeye çıkarılması anlamına geliyor. Şöyle ki; özellikle bölgesel ve küresel düzeyde çıkarları ilgilendiren

konular 2007'den itibaren Yüksek Düzeyli Askeri Konsey'de konuşulmaktaydı ve bu konseylere savunma bakan yardımcılarını başkanlık ediyordu. Şimdi ise bu, devlet başkanlarının yönettiği güvenlik konseyi ortak toplantıları düzeyine yükseltildi.

İki ülkenin bölgedeki işbirliği açısından gündemde tuttuğu önemli konulardan biri de taşımacılık koridoru. İkili işbirliği sonucu yapımı tamamlanan Bakü-Tiflis-Kars'ın tamamlanması bölgede yeni işbirliği imkanları ortaya çıkardı. Orta Asya-Azerbaycan-Türkiye arasında gerçekleştirilmekte olan ve Türk Konseyi tarafından desteklenen Orta Koridor da Şuşa Beyannamesi'nde yer aldı. Bunun dışında İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından iki kardeş ülke arasında yeni bir koridor imkânı ortaya çıktı. Azerbaycan ve Türkiye'yi birleştirecek Zengezur Koridoru'nun önemine vurgu yapılarak aslında bu politikaların uzun dönemli olduğu gösterildi.

Azerbaycan ve Türkiye, İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra yeni bir jeopolitik gerçeklik oluşturmayı başarmıştı. Bu jeopolitik gerçekliği yeni işbirliği önerileri ile de destekleyerek geleceğe taşımak istemekteler. Her iki devletin bölgede gerçekleştirdiği enerji ve taşımacılık projeleri jeopolitik dengenin onların lehine değişmesine neden olduğu için bu alanda deneyime sahipler. Silahlanmadan ve bölgesel çatışmadan kaçınan her iki devlet, işbirliği ve proje odaklı çalışmaların bölgesel güç projeksiyonlarda öne çıktığını düşünüyor. Bölgesel işbirliği aynı zamanda bölgesel istikrar, ekonomik kalkınma ve refaha hizmet eder; bir nevi kazan-kazan durumu yaratır. Bu nedenle müttefiklik beyannamesinde bölgesel işbirliği önerileri de yapıldı. Taraflar Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan topraklarında Türkiye-Rusya Ortak Merkezi'nin faaliyetlerine Türkiye'nin katkılarının bölgedeki barış, istikrar ve refahın sağlanmasında önemli rol oynadığına vurgu yaparak bu konuda Rusya ile işbirliğinin önemini hatırlatmış oldular.

Müttefik devletler için bölgesel işbirliğinin önemini hem liderlerin açıklamalarında, hem de beyannamenin içeriğinde görmek mümkün. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu anlamda Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak önerisi olan bölgesel altılı işbirliği platformunu tekrar gündeme getirdi ve hatta Ermenistan'ın olumlu davranması halinde diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırların açılması konusunda geleceğe ilişkin olumlu mesajlar verdi. Beynamede yer alan "Taraflar, Kafkasya bölgesinde istikrar ve güvenliğin pekiştirilmesi, ekonomi ve ulaştırma alanındaki tüm bağların yeniden sağlanması, ayrıca bölge devletleri arasındaki ilişkilerin normale dönüştürülmesi ve uzun vadeli barışın sağlanması yönündeki çabalarını sürdürecektir" ifadeleri de tarafların bölgesel işbirliğine açık olduğunu vurgulamış oldu.

Sonuç

Kars anlaşması ile güney Kafkasyada yerini sabitleyen Türkiye Cumhuriyeti Kars anlaşması ve sonraki devirlerde de bölgede varlığını sürdürmüş oldu. Azerbaycan ve Türkiye devletlerinin Kars anlaşmasından önceye ve bu güne kadar geçtiği olağüstü işbirliği bölgenin barış ve istikrara kavuşmasında son derece hayati önem arz ediyor. Kars anlaşmasının gereği olarak Nahçıvanın üçüncü devletlere güzeşte gidilmemesi hususuna atıf yapan Türkiye Cumhuriyeti 10 Kasım Beyannamesi ile bölge de fiili varlığına kavuşarken, aynı zamanda 15 Haziran Şuşa Beyannamesi ile Kars anlaşmasından bulunmayan Azerbaycanın desteğini alama konusunda da tarihi bir ilke imza attı. Hatta işi daha öteyetaşyarak ikikardeş ülkenin Güvenlik Konseylerinin birlikte müzakereler yaparak ortak karara gelebilecekleri husus son derece zaruri olaydır. Bölgede Türkiye Cumhuriyeti devletinin olmadığı hiç bir anlaşmanın uzun süremeyeceği ve istikrar getiremeyeceği gerçeği bir daha altı çizilerek gözler önüne serilmiş oldu. Türkiye Cumhuriyeti devleti Cumhurbaşkanı sayın Recep Tayyip Erdoğanın teklif ettiği beşli ve ya altılı platform bölge halklarının barış ve istikrarı için gelecek vaat ediyor. Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu ve İran İslam Cumhuriyeti devletlerinin yer alabileceği platform Güney Kafkasya ve tüm bölge için huzura ve refahı doğru atılmış ilk adım olacaktır.

Aynı zamanda bölgeden uzak olan Pakistan İslam Cumhuriyeti ile Azerbaycan ve Türkiye devletlerinin ortak ticari, savunma, savunma sanayisi ve diğer alanlarda işbirliği 21-ci asırda dünya için yeni oluşumların kaçınılmaz olduğunu gözler önüne seriyor.

Pakistan İslam Cumhuriyeti ile Türkiye ve Azerbaycan işbirliği Şuşa Beyannamesinden kısa süre sonra Talibanın Afganistanı ele geçirmesi zamanı vuku bulan Afganistan krizi zamanı Azerbaycan ve Türkiye Barış Güçlerinin Hamid Karzayi adına Uluslararası Havaalanını birlikte yönetmeleri ve

Pakistan vasıtasıyla Afganistanın yeni yönetimi arasında ılımlı mutabakatlar işbirliğinin sözde değil amelde de muazzes şekilde yürürlükte olduğunu tartışmasız ortaya koymuş oldu.

Eylül 2021-ci yılda Laçinde Azerbaycan, Türkiye ve Pakistanın“ Üç kardeş 2021” tatbikatları Ermeni ve dünya basınında çok konuşulan konulardan oldu. 18 Eylül 2021-ci yıl tarihinde İran devletinin Culfa-Aslandüz istikametinden tatbikata başlaması görünen o ki, bölgede Türk işbirliğinden endişe ediyor. İranın tatbikatına karşı Türkiye Bayraktarlarının İran sahasında gövde gösterisi Kars anlaşması ve Şuşa Beyannamesinin önemini bir daha ıspatlamış oluyor. 20 Eylül 2021-ci yıl tarihte Nahçıvanda Azerbaycan ve Türkiye Savunma Bakanlıkları arasında “Sarsılmaz kardeşlik-2021” tatbikatı Türkiye – Azerbaycan kardeşliğinin en güzel örneklerindendir.

Kaynakça

- Guruli, V. (2011). *Gürcistan ve Dış Dünyası* (p. 113). Tiflis.
- Saralidze, L. (2010). Kars Antlaşması Ve Gürcü Mültecileri. In *Kitap Didaçaroba, Uluslararası Bilim Sempozyumu Bildirileri* (Khulo-Didaçara).
- Svanidze, M. (2000). Gürcistan Ve Kemal Türkiyesi Hükümetleri Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması. In *Gürcü Diplomasisi (Yıllık)* (Vol. 7). TDÜ Yayınları.
- Hacıyev, İ. (2021, March 29). Milli Elmlər Akademiyası.
- Soysal, İ. (1983). *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye 'nin Siyasal Andlaşmaları* (Vol. I, 1920–1945, pp. 41–47).

Extended Abstract

In the article, which consists of an introduction, first, second, third and conclusion about the Kars agreement, which is called "Treaty of Friendship between Turkey and Armenia, Azerbaijan and Georgia", the processes and events that led to the Kars agreement, the events that took place during the signing of the Kars agreement, the effects of the agreement on the region, Azerbaijan, The repercussions of the agreement in the Georgian and Armenian press, legal and political events in the period after the agreement, and developments that are important for the stability and peace of the region after the agreement were discussed. At the same time, the trilateral Declaration signed between the Federation of Azerbaijan, Armenia and Russia on 10 November, the Shusha Declaration signed between the Republics of Azerbaijan and Turkey on 15 June, the issues of cooperation between Turkey and Azerbaijan in the field of economy, trade, defense and defense industry, the issues of cooperation with Pakistan, Afghanistan, Iran and other states. and the platforms that need to be created have been extensively researched.

The legal issues arising from the Kars agreement have been extensively researched by domestic and foreign sources, such as the fact that a large part of the beginning of the developments in the region stemmed from the effects of the historical Kars agreement, that the Turkish state became a great power in the region thanks to the signing of the Kars agreement, and that Turkey's presence in Azerbaijan and the South Caucasus was not in words but in fact. Extensive research and comments have been made on political institutions.

Theses are included regarding the common points of the Kars Agreement and the Shusha Declaration and the effects of the mentioned agreements on the region and their effects on non-regional countries. Beyond the historical features of the Kars Agreement, its legal and political importance and the developments it caused over 100 years are discussed.